

כוחה של בושא

שבחו של יהודה

בפרשתנו אנו מוצאים את "מעשה תמר", שאף שמתוכו אפשר לשמוע את גנותו של יהודה – ש"ירד" מאת אחיו ובסופו של דבר העמיד בנים מתמר בדרך שהצנעה יפה לה – פסקו חכמינו שהוא "נקרא ומיתרגם". זאת לעומת מעשה ראובן, הנקרא ואינו מיתרגם^א. מכאן שגדול הלימוד שאנו לומדים ממעשה זה יותר מן החשש שמא תתמעט ח"ו דמותו של יהודה בעינינו. הגמרא מפרשת מהו לימוד זה: "מהו דתימא – ליחוש לכבודו דיהודה? קמשמע לן שבחיה הוא, דאודי"^ב.

פרטי המעשה ידועים לכול: תמר, אלמנת בנו הבכור של יהודה, נפלה לייבום עם פטירתו לפני אחיו אונן. משנפטר גם הוא, נפלה לייבום לפני האח הצעיר – שלה. כשראתה שיהודה חושש מלהשיאה לצעיר בניו, שמא "מוחזקת היא זו שימותו אנשיה"^ג ועלולה לגרום גם לו שימות, החליטה – בתוקף רצונה להידבק בבית ישראל – להתחבר ליהודה בערמה: "ותכס בצעיף ותתעלף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתה... ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה, ויט אליה אל הדרך... כי לא ידע כי כלתו היא".

בסופו של מעשה זכתה תמר להתעבר ולהעמיד שני בנים ליהודה – פרץ וזרח. עם עיבורה ריננו עליה הבריות, וכשהגיע הקול לאוזני יהודה – ביקש לפסוק את דינה למיתה^ד. שעה קלה לפני הוצאתה להורג שלחה תמר מסר שרק יהודה היה מסוגל להבינו: "היא מוצאת, והיא שלחה אל חמיה לאמר לאיש אשר אלה לו אנכי הרה. ותאמר הכר נא למי החתמת והפתילים והמטה האלה".

במעשה זה נתנה תמר את הבחירה בידיה של יהודה – האם יודה באחריותו ויציל אותה מן השרפה, או יתכחש לה ויעמוד מנגד. בכך הפקידה את גורלה בידי, אף שהייתה יכולה לחשוף את קלונו ברבים ולהציל את עצמה.

רש"י מבאר את המחשבה שעמדה מאחורי פעולה זו:

א. מגילה ד: י.

ב. מגילה כה, ב.

ג. רש"י לח יא.

ד. כדין שומרת יבם שזינתה (ע"פ הרמב"ן לח כד ד"ה "ויאמר", בפירושו על דרך הפשט).

לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא "לאיש אשר אלה לו"; אמרה: אם יודה מעצמו – יודה, ואם לאו – ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו: נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים.

מקור נוסף לחומר איסור הלבנת פנים הוא במעשה יוסף ואחיו, שכן רגע לפני התוודעותו של יוסף אל אחיו נאמר: "ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו, ויקרא: הוציאו כל איש מעלי! ולא עמד איש אתו בהתנדע יוסף אל אחיו"^ה. על כך אומרים חז"ל:

אמר רבי שמואל בר נחמן: לסכנה גדולה ירד יוסף, שאם הרגוהו אחיו – אין בריה בעולם מכירו. ולמה אמר "הוציאו כל איש מעלי"? אלא כך אמר יוסף בלבו: מוטב שאיהרג ולא אבייש את אחי בפני המצרים.^ו

ייפול לכבשן האש ולא ילבין פנים – הלכה למעשה?

מקור דברי רש"י במאמר הגמרא, המופיע בכמה מקומות^ז. באחד מהם, מסכת בבא מציעא, מוסיפה הגמרא הדגשה יתרה – שאיסור הלבנת פנים היה מן המצוות שבני ארץ ישראל היו זהירים בהן ביותר, שכן כל היורדים לגיהינום עולים חוץ משלושה – ואחד מהם הוא המלבין פני חברו ברבים^ח.

ועדיין יש לנו לברר האם כך שורת הדין הלכה למעשה, שכל העומד בפני מצב שבו ייאלץ לבחור בין הלבנת פניו של חברו ובין מיתה – ייהרג ואל יעבור; או שמא לא נאמרו הדברים אלא בדרך גוזמה והפלגה, כדי להעמידנו על חומר העוון, אך לא כפסק הלכה.

בשאלה זו נחלקו רבותינו הראשונים. הרמב"ם^ט והמאירי^י סבורים שאכן אין לראות בביטוי "נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש" יותר ממליצה בעלמא. מנגד – התוספות^{יא}, רבנו יונה, הרשב"ץ^{יב} ובעל ספר "חרדים"^{יג} סבורים שהדברים הם הלכה למעשה כפשוטם ממש^{יד}.

- ה. בראשית מה א.
- ו. תנחומא ויגש, סימן ה.
- ז. סוטה י, ב; בבא מציעא נט, א; ברכות מג, ב, ועוד.
- ח. וראה אבות ג: יא – "המלבין פני חברו ברבים, אף-על-פי שיש בידו תורה ומעשים טובים – אין לו חלק לעולם הבא".
- ט. הלכות דעות ו: ח.
- י. סוטה שם.
- יא. סוטה שם, ד"ה "נוח לו". וראה שם שהקשו לשיטתם מדוע אין הלבנת פנים בכלל מניין העברות שעליהם "ייהרג ואל יעבור" (פסחים כה, א), ותשובתם: "משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות". וראה דברי רבנו יונה בפירושו לאבות (ג: יא, ד"ה "המלבין את פני חברו"), שהחשיב את הלבנת פנים ל"אחד מתולדות הדברים שיהרג בהם ואל יעבור... ותולדות שפיכות דמים – המלבין פני חברו ברבים, שדמו בורח מפני הבושת". ובשערי יתשובה (ג: קלט) כתב:

קעת עלינו להבין מדוע ראו אחדים מגדולי הראשונים את הלכנת הפנים כעבירה שדינה "ייהרג ואל יעבור"? הרי סוף סוף לא מדובר אלא בפגיעה בכבודו של אדם, וקשה ככל שתהיה – האם היא מצדיקה מסירות נפש? ובכלל, האם הכבוד הוא ערך חיובי? והרי "הקנאה והתאווה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם"¹⁷!

גדול כבוד הבריות

עונה על כך מרן הרב זצ"ל:

כשם שרדיפת הכבוד המדומה היא ממידות הרעות המוציאות את האדם מן העולם, כך ההכרה האמיתית של חיי כבוד אנושי והגועל לחיי ביזיון היא יסוד העולם, כי היא מרוממת את רוח האדם להכיר נועם הכבוד האמיתי של שלמות וכישרון אמת בחכמה ובדעת האלקים וכבודו ודרכיו.¹⁸

אם התורה, ובעקבותיה דברי חכמים, שוללים את הכבוד המדומה החבר למידות רעות כקנאה ותאווה, אין זאת אומרת שעל האדם להיות כאסקופה הנדרסת – מוכן ומזומן לכל ביזיון והשפלה. אדרבה, הכבוד האנושי הוא יסוד חיי האדם, עד שכאשר הוא נפגע לעתים טוב מותו מחייו.

ממילא מובן שבשמירה על הכבוד הראוי אין סרך של גאווה, ולאידך גיסא – יש בה משום מצווה. כך שנינו: "גדול כבוד הבריות, שדוחה את לא תעשה שבתורה"¹⁹, ובגמרא מבואר שהכוונה היא לכל דיניהם של חכמים – שמקור תוקפם הוא מ"לא תעשה שבתורה": "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"²⁰ – וכן אפילו למצוות דאורייתא, הנדחות מפני כבוד הבריות ב"שב ואליתעשה"²¹.

"והנה אבק רציחה – הלבנת פנים, כי פניו יחוורו וגם מראה האדום, ודומה אל הרציחה... כי צער ההלבנה מר ממוות". דברים דומים כתב גם הרשב"ץ בפירושו לאבות (שם, ד"ה "והמלבין פני חברו ברבים").

יב. פרק כט, מצוות לא־תעשה התלויות בידיים הנוהגות בכל יום, אות ט.
יג. וכן מובא בשו"ת "בנין ציון" (סימן קעא), וז"ל: "ויצא לנו לפי זה דאם יכול להציל עצמו ממיטה עלידי שבייש גדול או קטן דמרגיש בבושה בפני שני ישראלים – חייב למסור עצמו למיתה ולא יביישו... ואם כן הוא הדין לעניין שיהרג ואל יעבור לביישו".

יד. אבות ד: כא.

טו. עין־א"ה ברכות ו: מז.

טז. ברכות יט, ב.

יז. דברים יז יא.

יח. ראה ברכות כ, א וברש"י ד"ה שב ואל תעשה שאני. ראה שו"ע או"ח יג: ג, מג"א וט"ז שם. וראה בדברי מרן הרב זצ"ל: "הכבוד, במידה הראויה לאדם, היא אחת מההרגשות המושפעות עלידי החיים החיצוניים, שראוי להוקירו במידתו, ואין האדם רשאי לאבד כבודו, וגדול כבוד הבריות שדוחה דבר מהתורה בשב־זאליתעשה או במידי דרבנן" (עין־א"ה שביעית אות יג).

על כן ראוי לאדם שיכיר כי ערך החיים עומדים בעצמם רק בהיותם מחוברים עם רגש הכבוד האנושי, אבל כשיתלווה עמם אבדן הכבוד האנושי, אינם נחשבים לחיים אנושיים.

ממוצא דבר אנו שומעים שהפוגע בכבודו של אדם, כאילו רוצחו^ט. הרב מוסיף ומחדד מסקנה זו בדבריו הבאים:

על כן נח לו לאדם לאבד חייו הגשמיים הגופניים, ואפילו באופן משונה והפוך מכל כבוד לשעתו, ולא ילבין פני חברו ברבים, שמאפיל את כבוד חיי חברו לעתיד בעב שאינו נמחק, שהרבים רישומם חזק מאוד, ובנפול כבוד חברו ברבים כבר הוא אובד מדרגתו וערך חייו. על כן מפאת הציור המוסרי הראוי לאיש שלם המכיר את ערך החיים, ראוי שיהיה נוח לו אבדת גופו מאבדת כבוד חייו של חברו, שהיא מיתה מגונה נמשכת.

עד כאן בהסבר שיטתם של רבותינו הראשונים הגורסים כי מעשה תמר נלמד הלכה למעשה. אמת הדבר שתמר השליכה מנגד הן את חייה והן את כבודה, אולם כלום הייתה יכולה לנהוג אחרת? הרי הלבנת פניו של יהודה ברבים שקולה כרצח, ואם כך "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי?" ויתרה מזו, אם הריגתה של תמר היא מעשה חד-פעמי, קשה וכואב ככל שיהיה, הרי ביזיונו של יהודה הוא "מיתה מגונה נמשכת".

מעשה נותן הרב זצ"ל דעתו להסביר את שיטתם של החולקים, כהמאירי והרמב"ם, שלמרות כל האמור לא דנו ממעשה תמר הלכה למעשה:

ואם כי יוכל היות שמצד התורה אין ראוי לעשות כן בפועל [כהרמב"ם והמאירי ועוד], מפני שיש לחיים השלמים רוב יתרון שמרפא גם כן חסרון הכבוד ומחזיר כל כבוד, אבל מצד הרגש הישר ראוי שיהיה כך, ותשוקת החיים הטבעיים ראוי שתתבטל, והרגשת הייסורין של שעה ראויה להיחשב כאין, מפני הידיעה האמיתית של גודל

ט. ואם נשאל: אם אמנם כה גדול ערך הכבוד, עד שהחיים נטולי הכבוד אינם נחשבים חיים, אם כן כיצד מצינו גדולי עולם שוויתרו על כבודם, כדמא בן נתינה ש"היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה" (קידושין לא, א. וראה רמב"ם, הלכות ממרים ו: ז שפסק הנהגה זו להלכה), ומה פשר ההדרכה להיות מאותם "הנעלבים ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבינן"? (יומא כג, א)

עונה על כך מרן הרב (עיני-אי"ה ברכות שם): "ואם כי ישנם גדולי לב שנושאים באהבה בוז, מפני שהוא להם כדמות הכנה לכבוד יותר שלם ונעלה, שהוא כבוד השלמות. אבל אינו מפני שאין לכבוד האנושי מצד עצמו ערך, כי הוא תואר החיים האנושיים. משמע: אם גדולי עולם ויתרו על כבודם, אין זה משום שזולזלו בערכו אלא משום שבטלו את כבודם בפני כבוד נעלה יותר. וכשם שחייל יהודי המוסר עצמו על קידוש ה' בעת מלחמה, אינו מפגין בכך זלזול בערך חייו אלא הכרה בערכם הגדול יותר של חיי האומה.

כ. פסחים כה, ב.

האבדה של אבדת רגש הכבוד של זולתו ברבים, שהוא פוחת ערך חייו במשך [זמן] ארוך מאוד. על כן נכתב לשון נוח, להורות שכך ראוי להיות מצויר אף על-פי שלא יגיעהו הציור אל המעשה.

הלבנת פנים היא רציחת הנפש, החמורה ממייתת הגוף, ובכל זאת – יש לה רפואה. גם אם בדוחק, גם אם "במשך זמן ארוך מאוד", כל עוד אדם חי ייתכן ומצבו ישתנה והגלגל יתהפך עליו לטובה. רבים נתבזו בפני ציבור עצום לאחר שקלונם נחשף באמצעי התקשורת השונים, ועדיין הם חיים וקיימים עמנו ובוחרים בחיים ולא במוות. הציבור זוכר, אך טבעה של דעת הקהל שהיא מאבדת עניין ומניחה לשערוריות נושנות להשתקע. לא כך עניינה של מייתת הגוף, הסותמת את הגולל על חיי האדם ומאבדת אותם מן העולם ללא שיוור.

אמנם מה שאין הראשונים הללו – שבעקבותיהם אנו הולכים כיום – פוסקים כדברי הגמרא הלכה למעשה, אין בו כדי למעט מן הלקח הרעיוני הגנוז בהם. זוהי ההדגשה הנלמדת מן הביטוי "נוח לו לאדם" – שכך יש לאדם לחשוב ו"לצייר" בדמיונו, אף אם אין הדבר מתבטא בהנהגה המעשית, "שלא יגיעהו הציור אל המעשה". כך היא המידה בלימודה של תורה, שאין דבריה נבחנים רק על-פי הנפסק הלכה למעשה, אלא בראש ובראשונה על-פי התוכן הערכי המתבטא בהם.

דוגמה מובהקת ליסוד לימודי זה מתבטאת בדין "עין תחת עין"^{כא}, שבו רואים שהתורה מדקדקת לנסח דבריה שלא כפי שורת הדין הלכה למעשה – תשלום ממון – וזאת כדי להעמידנו על האמת המוסרית: שאכן ראוי היה להוציא את עינו של מי שפגע בעין חברו. ידיעת שורת הדין והאמת הנוקבת היא ערך בפני עצמו, גם אם בהנהגה המעשית גובר החסד על הדין^{כב}.

הרב מוסיף וכותב שלדברי המחייבים את האדם למסור את נפשו כפשוטו ובלבד שלא ילבין פני חברו ברבים,

וצריך ביאור רב להגדיר דבר ההלבנה של זולתו, כי ודאי אין ההלבנות שוות. ונראה שהדבר מדובר רק כשהלבנה תגיע להוריד ערכו של הנעלב לנצח בעיני רבים באופן שאין בהם המלטה וחליפות מצב, שאז הוא גרוע מאבדת נפש בערך החיים ההרגשיים.

אמנם אם אנו דנים על עצם העוון, ללא זיקה לחיוב מסירת נפש למניעתו, נוכל ללמוד ממעשה אחר המובא בגמרא שהוא חמור ביותר גם כאשר הוא נעשה שלא ברבים. כך

כא. שמות כא כד.

כב. כביאור רבנו הרצי"ה זצ"ל, עיין שיחות הרצי"ה שמות, עמ' 234-235.

מסופר במסכת כתובות^{כג}, שמר עוקבא היה רגיל לזרוק בכל יום ארבעה זוזים לחור בדלתו של עני שהיה דר בשכנותו, מבלי שהלה ידע מיהו הגומל עמו חסד. יום אחד ביקש העני לעמוד על זהותו של מיטיבו. המתין עד שראה כיצד ניתן הכסף באותו חור, ומיד יצא כדי לראות את פני הנותן. מר עוקבא, שהיה מלווה באישתו, מיהר לברוח מפניו וכדי להתחבא נכנס יחד עמה לכבשן גרוף – אך לוחט מחום.

שואלת הגמרא: "ומאי כולי האי?" כיצד העמידו מר עוקבא ואישתו את עצמם בסכנה גדולה כל-כך? ומשיבה במאמר שבביאורו אנו עוסקים:

נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים. מנלן? – מתמר, דכתיב: "היא מוצאת".

שני משיחים עתידים לעמוד לישראל, משיח בן דוד ומשיח בן יוסף, ושניהם נדרשים לעבור בירור מצרף בראשית הופעתם, בירור המעמיד למבחן את אצילות מידותיהם ומסירות נפשם לכבודו של האחר. זכתה תמר וזכה יהודה, שבהנהגתם הישרה נכנסה גם פרשייה מסובכת זו לחלק מ"ספר הישר" – המורה לנו הליכות עולם משורשם של אבותינו הישרים^{כד}.

המתבונן בדברי חז"ל ייווכח שעוון זה של הלבנת פנים גרם לחורבן הבית השני:

תניא אמר רבי אלעזר: בוא וראה כמה גדולה כוחה של בושה, שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו.^{כה}

אותו מעשה, שבו נתבייש אדם מישראל ברבים במעמד חכמים – שישבו ולא מחו – היה שיאה של שנאת החינם שגרמה לחורבן הבית. "ואם נחרבנו ונחרב העולם בגלל שנאת חינם, נשוב להיבנות וייבנה העולם עמנו באהבת חינם"^{כו}. אם חפצי בניין האומה והעולם אנו, עלינו ללמוד ממנהיגי האומה כיצד לדקדק בעניינים אלו ובכך נקרב את הגאולה במהרה. אמון, כן יהי רצון.

כג. כתובות סז, ב.

כד. ראה עבודה זרה כה, א.

כה. גיטין נז, א.

כו. אורות הקודש ח"ג עמ' שכד.